

ПРОФІЛАКТИКА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ

Жерж Н. А., Халамай А. К.

Стаття присвячена дослідженню напрямів профілактики експлуатації дітей. З урахуванням здійсненого в статті аналізу способів профілактики експлуатації дітей виділено основні напрями спеціальнокримінологічної профілактики. Проаналізовано кримінологічні засоби профілактики, які переважно застосовуються на першому (профілактичному) етапі, а саме: виховні, соціально-психологічні, педагогічні, медичні тощо. Також досліджені профілактичні заходи другого та третього етапів: оперативно-розшукувові заходи, що поєднуються з індивідуально-психологічними, та процесуальні заходи індивідуального рівня профілактики. Авторами акцентовано увагу на основних цілях профілактики експлуатації дітей, а також причинах та умовах, що призводять до вчинення злочинів цієї категорії.

Ключові слова: експлуатація дітей, профілактика, запобігання, спеціальнокримінологічні.

Статья посвящена исследованию направлений профилактики эксплуатации детей. С учетом проведенного в статье анализа способов профилактики эксплуатации детей выделены основные направления специальнокриминологической профилактики. Проанализированы криминологические средства профилактики, которые в основном применяются на первом (профилактическом) этапе, а именно: воспитательные, социально-психологические, педагогические, медицинские и т. п. Также исследованы профилактические мероприятия второго и третьего этапов: в основном оперативно-розыскные мероприятия, сочетающиеся с индивидуально-психологическими, и процесуальные меры индивидуального уровня профилактики. Авторами акцентировано внимание на основных целях профилактики эксплуатации детей, а также причинах и условиях, приводящих к совершению преступлений данной категории.

Ключевые слова: эксплуатация детей, профилактика, предотвращение, специальнокриминологические.

The article is devoted to research of directions of preventive maintenance of exploitation of children. Taking into account the analysis carried out in the article on the methods of preventing the exploitation of children, the main directions of special-criminological preventive maintenance of children's exploitation are identified. The article analyzes criminological means of prevention, which are mainly used at the first (preventive) stage, namely: educational, social-psychological, pedagogical, medical, etc. The authors also investigated the preventive measures and the second and third stages, most search operations, combined with individual psychological and procedural measures of personal prevention. The authors focus on the main goals of preventing the exploitation of children, among which the article focuses on the impact on the causes and conditions that lead to the commission of crimes in this category. It was established that the most effective direction of criminological prevention of the exploitation of children is criminological prevention. We believe that the range of subjects that must carry out criminological prevention of exploitation of children, including the most important are agencies and services for children, prevention of juvenile departments Departments preventive activities of the Main Directorate of the National Police, the National Police Department kiberpolicie, district police officers. Criminological measures to prevent the exploitation of children have the

main purpose of preventing and reducing the number of criminal attacks on the will of the child. Their application covers a wide range of directions and a large number of actors performing tasks, in accordance with the peculiarities of their powers, the kind of activity, volume and content of the knowledge they possess. The authors focus on the fact that the main directions of special-criminological preventive maintenance of children must be attributed: situational prevention of crisis situations; informational and educational propaganda among the population; involvement of the public in preventing the exploitation of children.

Key words: exploitation of children, prevention, prevention, special-criminological.

Постановка проблеми та її актуальність. Про надзвичайну важливість дитинства в житті кожної людини відомо давно. Події, що відбуваються у цей період, позначаються на всьому подальшому шляху людини, тож негативні прояви можуть занепастити її долю. Діти, які стали жертвою злочину, можуть отримати психологічну травму, фобію, невроз, набути інші фізичні та психологічні проблеми, які надалі стануть на заваді повноцінному розвитку та існуванню.

Таким чином, забезпечення прав, свобод і законних інтересів дітей, зокрема запобігання вчиненню щодо них злочинів, у т. ч. і трудової експлуатації, відіграє важливу роль у розвитку «здорового» суспільства. У зв'язку з цим вивчення особливостей профілактики експлуатації дітей є сьогодні велими актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідно відзначити, що праця, спеціально присвячених проблемі кримінально-правової охорони дітей від експлуатації, вкрай мало. Деякі положення розглядали Б.І. Вихристенко, І.П. Лановенко, Г.І. Чангулі. Питання запобігання злочинності щодо дітей досліджувалися у працях таких науковців, як Ю.М. Антонян, Ф.Г. Бурчак, В.В. Вітвітська, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, В.П. Ємельянов, О.М. Костенко, Л.В. Крижна, Л.М. Кривоченко, І.О. Топольська, І.П. Лановенко, П.С. Матищевський, Н.С. Юзікова, С.С. Яценко та ін.

Метою статті є дослідження напрямів профілактики експлуатації дітей.

Виклад основного матеріалу. Залежно від методів і засобів запобігання, стану сформованості та ступеня реалізації злочинного прояву запобіжну діяльність можна розділити на три етапи: до формування мотиву злочинного прояву та наміру його вчинення; після його формування, але до початку реалізації; після початку реалізації наміру через здійснення конкретних злочинних дій. З урахуванням зазначених якісних відмінностей на кожному з етапів вжиття заходів запобігання злочину для розрізнення останніх вживаються різні терміни для іменування відповідної запобіжної діяльності: «профілактика»; «відвернення»; «припинення злочинних проявів». Якщо на першому (профілактичному)

Жерж Н. А., Халамай А. К., 2018

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

етапі криміногенічні засоби є переважно виховними, соціально-психологічними, педагогічними, медичними тощо, то на другому етапі (відвернення наміру вчинити злочин) – це переважно оперативно-розшукові заходи, що поєднуються з індивідуально-психологічними. На третьому (припинення розпочатого злочину) переважно застосовуються криміногенічні, оперативно-розшукові та процесуальні засоби [1, с. 109].

«У сфері боротьби зі злочинністю використовується кілька термінів: це «попередження злочинності», «боротьба зі злочинністю», «профілактика злочинності» та ін.», – зазначає Ю.М. Антонян. Також вчений вважає, що «попередження злочинності» і «боротьба зі злочинністю» є найбільш синонімічними, а також виділяє чотири види попереджувальної діяльності: профілактику, запобігання, припинення злочинів, а також виправлення злочинців [2, с. 142-143].

П.М. Бузало попереджувальні заходи розподіляє на загальносоціальні, спеціальнокриміногенічні та індивідуальні. У свою чергу, вчений виділяє напрями спеціальнокриміногенічного попередження злочинів, а саме: криміногенічну профілактику, запобігання та припинення [3].

С.Ю. Лукашевич вважає, що запобіганням злочинності є те, на що безпосередньо впливають суб'єкти запобіжної діяльності, аби зменшити кількість правопорушень, запобігти конкретному реально можливому злочину, попередити його або припинити його вчинення [4, с. 91].

З практичного погляду запобігання злочинності можна поділити на профілактику та припинення. Профілактика – це діяльність з усунення, нейтралізації чи ослаблення факторів, які породжують злочинність або сприяють їй. Припинення полягає в діях, спрямованих на зупинення злочинної діяльності, що вже почалася, та на недопущення здійснення злочинного результату [5, с. 163-164].

Найбільш близькою нам є позиція В.В. Голіни, який виділяє загальносоціальне та спеціальнокриміногенічне попередження злочинності. У рамках спеціально-криміногенічного попередження вчений виділяє такі напрями: профілактику, запобігання та перетинання злочинів [6, с. 33].

У зв'язку зі специфікою злочину, передбаченого ст. 150 КК України, та складністю активного втручання у приватне життя людини вважаємо, що найбільш перспективним напрямком запобігання експлуатації дітей є криміногенічна профілактика. Під криміногенічною профілактикою розуміють засновану на криміногенічній теорії, тісно пов'язану із соціальним розвитком суспільства самостійну частину спеціальнокриміногенічного запобігання, що становить напрям протидії злочинності, який включає різні за характером, змістом, часом, сферою застосування методи боротьби щодо випередження, обмеження й усунення криміногенних явищ і процесів, безпосередньо пов'язаних зі вчиненням злочинів [7, с. 35].

«Профілактика – це сукупність видів попереджувальної діяльності щодо завчасного виявлення й усунення об'єктивних і суб'єктивних причин та умов, що породжують злочини та сприяють їх учиненню», – вважає В.В. Голіна [6, с. 33].

Профілактика забезпечується за допомогою запобігання криміногенним ситуаціям, їх усунення, ослаблен-

ня дії криміногенних факторів і їх нейтралізації, захисту можливих об'єктів від зазіхань, правової та криміногенічної пропаганди серед населення [5, с. 164].

Основними цілями профілактики експлуатації дітей є вплив на причини й умови, що призводять до вчинення злочинів цієї категорії.

Оскільки більша частина злочинів, вчинених у країні, має ситуаційний характер, попереджувальна діяльність повинна бути спрямована на недопущення й усунення ситуацій, які сприяють вчиненню злочинів. На жаль, протягом тривалого часу і навіть зараз попереджувальна діяльність спрямована не стільки на причини злочинів, скільки на осіб, котрі їх здійснюють (здійснили або здатних здійснити), а ситуації, що сприяють злочинам, часто залишаються поза увагою правоохоронних органів [8, с. 66].

Ситуація грає дуже важливу роль у механізмі вчинення злочину і вимагає, на наш погляд, більш пильної уваги до себе з боку вчених і практичних працівників з метою попередження та ситуативної профілактики злочинів. Подібні ситуації набагато простіше виявити, тому що найчастіше вони «лежать на поверхні», на відміну від злочинних намірів тих чи інших осіб. На такі ситуації легше впливати й усувати їх, ніж впливати на конкретних індивідів, схильних до вчинення злочинів [9, с. 286].

Проте ситуативна профілактика експлуатації дітей сама по собі не розрахована на усунення причин злочинів, а передбачає вплив на можливість їх створення у кожному окремому випадку. Тому повноцінне запобігання неможливе без усунення особистісних причин злочинності.

Враховуючи детермінанти експлуатації дітей, їх специфіку та проблематичні моменти профілактики, вважаємо доцільним запропонувати такі особистісно-сituативні напрями спеціальнокриміногенічної профілактики експлуатації дітей.

Ситуативна профілактика кризових ситуацій – це профілактика злочинів на рівні мікросоціальних груп. Для цього компетентним органам, залежно від їх місцевої юрисдикції, необхідно володіти інформацією про топографію сімейно-побутових проблем у тій чи іншій адміністративно-територіальній одиниці, вивчати їх «гарячі точки» та ймовірні місця виникнення.

Втручання у кризові ситуації передбачає нейтралізацію потенційних злочинів у мікросоціальних групах. Для цього компетентним органам, залежно від їх місцевої юрисдикції, необхідно володіти інформацією про топографію сімейно-побутових проблем у тій чи іншій адміністративно-територіальній одиниці, вивчати їх «гарячі точки» та ймовірні місця виникнення.

Зазвичай це місця проживання (квартири, будинки, гуртожитки) неблагополучних сімей, які характеризуються високим ступенем напруження, непомірним вживанням алкоголю, побутовим насильством над дітьми. Основним заходом ситуативної профілактики експлуатації дітей із таких сімей повинен бути соціальний контроль за обстановкою у таких «гарячих точках» шляхом співпраці правоохоронних органів із громадськістю.

Верховною Радою України 02 липня 2015 р. було прийнято Закон України «Про Національну поліцію» № 580-VIII. Цим Законом вперше запроваджено окремий вид поліцейських заходів – поліцейське піклування, що має вияв тимчасового нагляду і допомоги, яку поліцейські мають надавати особам, котрі потребують додаткової уваги.

Поліцейське піклування характеризується одиничними випадками надання допомоги особам, які її потреб-

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

бууть. Однак, на нашу думку, слід розширити тлумачення цього заходу на законодавчому рівні. Ми вважаємо, що поліцейське піклування має стати ключовим заходом профілактики ситуативних злочинів над дітьми, які вчиняються на сімейно-побутовому рівні. Воно повинне здійснюватися дільничими офіцерами поліції (далі – ДОП) щодо дітей, котрі перебувають в емоційно напруженому середовищі. Періодичні профілактичні бесіди з дільничим повинні сприяти пошуку й усуненню причин внутрішньосімейних конфліктів, тим самим розряджати напружену психологічну ситуацію, яка часто стає приводом експлуатації дітей.

Такі заходи, передбачені Законом, не повинні мати декларативний характер і вимагають добросовісного здійснення ДОП. У службі ДОП не вистачає кадрів, які без браку часу могли б виконувати коло своїх повноважень щодо профілактики злочинності. Цю проблему також необхідно вирішувати. Служба ДОП повинна стати альтернативою патрульній поліції, яка виконує функції підтримки громадського порядку на вулицях міст. У свою чергу, ДОП повинні здійснювати своєрідне патрулювання, але не на вулицях, а на підконтрольних їм поліцейських дільницях, у т. ч. – в місцях проживання неблагополучних дітей.

Безперечно, періодичне патрулювання поліцейських дільниць стане фактором, що стимулює вчинення експлуатації дітей шляхом вироблення конкретних організаційно-управлінських, педагогічних, психологічних, правових заходів.

З метою профілактики експлуатації дітей ДОП повинні активізувати співпрацю з центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Суть цієї співпраці має полягати у своєчасному виявленні осіб (і їх сім'ї), які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують допомоги у вирішенні психологічних і матеріально-побутових проблем.

Інформаційно-виховна пропаганда населення.

Сьогодні загальнозвизнано, що телебачення, радіо, преса, інтернет, аудіо- й відеопродукція – носії та провідники інформації масового споживання – перетворилися на потужний інструмент психологічного впливу, який охоплює майже все населення нашої планети. Для переважної більшості суспільства сучасні засоби прийому і передачі інформації стали основним джерелом формування соціально значущих понять, стереотипів поведінки, уявлення про різні явища. Результатом дії інформаційних засобів є ідеологічний, політичний, економічний або організаційний вплив на оцінки, думки та поведінку людей. Засоби масової комунікації є культурологічним феноменом і найбільш результативним способом трансляції стандартів поведінки і поширення певних цінностей [10, с. 238].

На етапі поступового переходу до інформаційного суспільства збільшуються масштаби, ускладнюється структура та зміст інформаційних потоків і всього інформаційного середовища. Зазначене зумовлює багаторазове посилення та стрімке зростання темпів масово-комунікативного впливу на свідомість і психіку людини. ЗМІ, як один з основних чинників соціалізації особистості, можуть бути використані як на благо суспільства, так і на шкоду [11, с. 267].

Впевнено можна сказати, що формування правосвідомості як однієї з передумов правопорядку залежить від ЗМІ. Масмедіа відіграють значну роль у формуванні

моделей правомірної та злочинної поведінки населення. Пріоритетом має стати, зокрема, не реклама алкогольних виробів на телебаченні, розповсюдження порнографічних матеріалів у мережі інтернет, а, навпаки, популяризація знань про шкоду психоактивних речовин, поширення інформації про проблеми експлуатації дітей. ЗМІ забезпечують регулярність і тиражованість інформації, завдяки цьому є потужним механізмом впливу на масову аудиторію, формування правосвідомості громадян.

Інформаційно-виховна пропаганда населення повинна включати заходи щодо інформованості населення через ЗМІ про: ріст експлуатації дітей і причини її вчинення; наслідки проявів сімейно-побутової агресії на втягнення дітей в експлуатацію; важливість участі громадськості у профілактиці та запобіганні ситуативних (у т. ч. експлуатації дітей) злочинів; пропагандистські заходи; запровадження спеціальних програм для навчання дітей засобам захисту від трудової експлуатації.

Окрім ЗМІ, інформаційно-виховна пропаганда населення має входити в обов'язки ДОП, які, згідно з Інструкцією з організації діяльності ДОП, у межах дільниці повинні проводити серед населення роз'яснювальну роботу щодо формування правової культури, негативного ставлення до суспільно небезпечних явищ, інформування про способи захисту і самооборони від злочинних посягань. Така діяльність, безсумнівно, сприятиме підвищенню іміджу поліції.

Подібну роботу слід проводити і на рівні освітніх закладів, аби формувати у дітей правильну суспільну орієнтацію на правомірне вирішення конфліктних ситуацій, вводити в шкільну навчальну програму хоча б спрощені курси кримінологічної віктомології, навчати правильній поведінці у разі несподіваної зустрічі зі злочинним проявом тощо.

Залучення громадськості до профілактики експлуатації дітей.

Кримінологам давно відомо, що ступінь і характер залученості різних верств населення в економічне, політичне, громадське життя безпосередньо позначається на поведінці, впливає на соціальний статус особи та спосіб життя в цілому [10, с. 237].

Досить ефективним заходом профілактики припинення експлуатації дітей є діяльність громадських об'єднань та окремих фізичних осіб. Їх активна праця захищає позиція та практичні заходи сприяють виявленню злочинів, передбачених ст. 150 КК України, а отже, доречною була практика матеріально-захисної заохочення таких осіб. Матеріальна зацікавленість здатна стимулювати громадян краще, ніж заклики до громадської свідомості. Сам факт публічної обіцянки винагороди сприятиме формуванню у населення рішучості до припинення суспільно небезпечних замахів на співгromadjan і дітей зокрема. Крім того, допомога громадян сприятиме заощадженню часу, матеріальних та / або трудових ресурсів правоохоронних органів (розрахунок розмірів винагороди може обчислюватися, виходячи з реальних витрат на проведення кожної конкретної акції).

Безперечно, профілактична діяльність повинна бути направлена саме на проблемні місця, т. зв. «гарячі точки», які слід виявляти за допомогою взаємодії правоохоронних органів і громадськості.

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

Позитивним є досвід таких країн, як Канада, США, Австралія, Норвегія, Велика Британія, Бразилія щодо запровадження практики «neighbourhood crime watch» (дослівно – сусідське спостереження за правопорушеннями), коли мешканці конкретної житлової території самоорганізовуються для боротьби та профілактики злочинів, адже кому, як не мешканцям однієї території, буде відомо про напружену емоційну обстановку у сусідів, загострення конфліктних сімейних ситуацій тощо.

Залучення громадськості до сфери профілактичної діяльності передбачає розвиток правосвідомості і розуміння єдності суспільних та особистих інтересів. Для цього необхідно змінити суспільний світогляд на співпрацю з поліцією, наголосити на позитивних моментах такого співробітництва.

Таким чином, до основних напрямів спеціальнокримінологічної профілактики експлуатації дітей ми відносимо: 1) ситуативну профілактику кризових ситуацій; 2) інформаційно-виховну пропаганду серед населення; 3) залучення громадськості до профілактики експлуатації дітей.

Висновки. Підсумовуючи усе вищезазначене, можна сказати, що кримінологічні заходи профілактики експлуатації дітей мають за мету недопущення та скорочення кількості злочинних посягань на волю дитини. Їх застосування охоплює широкий спектр напрямів і велику кількість суб'єктів здійснення, що виконують завдання відповідно до особливостей їх повноважень, роду діяльності, обсягу та змісту знань, якими вони владіють.

Встановлено, що найбільш ефективним напрямом кримінологічного запобігання експлуатації дітей є кримінологічна профілактика. Коло суб'єктів, які повинні здійснювати кримінологічну профілактику експлуатації дітей, включає органи і служби у справах дітей, відділи ювенальної превенції Управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції, Департамент кіберполіції Національної поліції, дільничних офіцерів поліції.

Література

- Сміян Л.С., Нікітін Ю.В. Кримінологія: підручник. Київ: Національна академія управління, 2010. 496 с.
- Антонян Ю.М. Кримінологія. Избранные лекции. Москва: Логос, 2004. 448 с.
- Бузало П.М., Денисов С.Ф., Кириченко О.В. Кримінологія: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2007. 192 с.
- Лукашевич С.Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2001. 16 с.
- Іванов Ю.Ф., Джужа О.М. Кримінологія: навч. посіб. Київ: Вид. Паливода А.В., 2006. 264 с.
- Голіна В.В. Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя й здоров'я особи. Харків: Рубікон, 1997. 52 с.
- Кримінологія / М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.
- Кримінально-правові засади протидії трудовій експлуатації дітей в Україні. Судова апеляція. 2016. № 3. С. 63-68.
- Дика Є.О. Заходи попередження насильства в сім'ї у перспективі реформування Національної поліції України. Одеські юридичні читання: матеріали роботи круглого столу на тему: «Community policing – нова парадигма діяльності поліції» (м. Одеса, 24 листопада 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 283-287.
- Дръомін В.М. Вплив громадськості на правоохоронну діяльність. Одеські юридичні читання: матеріали роботи круглого столу на тему: «Community policing – нова парадигма діяльності поліції» (м. Одеса, 24 листопада 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 235-238.
- Федчун Н.О. Можливості впливу на злочинність через взаємодію ЗМІ та поліції. Одеські юридичні читання : матеріали роботи круглого столу на тему: «Community policing – нова парадигма діяльності поліції» (м. Одеса, 24 листопада 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 267-270.

Жерж Н. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Навчально-наукового інституту права
Національного університету
державної фіскальної служби України

Халамай А. К.,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Навчально-наукового інституту права
Національного університету
державної фіскальної служби України